

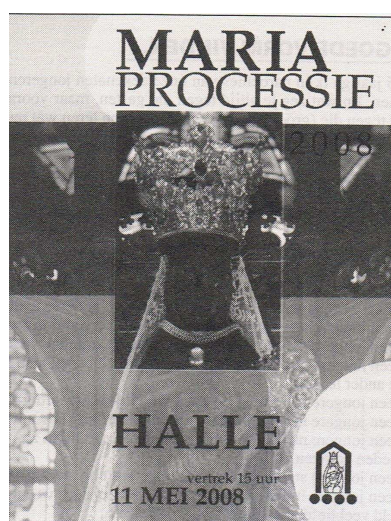
Tineke Moonens
3de bachelor Taal- en Letterkunde Nederlands- Engels
2007- 2008
Middel nederlandse Kronieken
Remco Sleiderink
Examen: individueel werkstuk

Eeuwigdurende liefde van en voor Onze Lieve Vrouwe

Een onderzoek naar de rol van Maria in de Middeleeuwen, in het bijzonder in Vlaams-Brabant, aan de hand van Velthems *Vijfde Partje* in de *Spiegel Historiael*, meerbepaald in: Tweede boek, 171-257 en 2115-2163. Zesde boek, 385-449.

Tineke Moonens, 18 juni 2008

Het nieuws dat de Kerk aan geloofwaardigheid heeft verloren slaat al lang niet meer in als een bom. Zondags lopen de kerken leeg, minder kinderen worden gedoopt en als mensen überhaupt nog trouwen, volstaat vaak een burgerlijk huwelijk. Ook Maria's vanzelfsprekende plaats in de katholieke Kerk werd sinds het Tweede Vaticaans Concilie, gehouden tussen 1962 en 1965, meer en meer onder kritiek gesteld (Schillebeeckx en Halkes 1992, 7). Niettegenstaande bestaat er tegelijkertijd vandaag nog steeds een bloeiende verering van Onze Lieve Vrouwe. Het is opmerkelijk hoe Onze Lieve Vrouwe van Lourdes haar bezoekersaantal de laatste drie jaar zelfs verdubbeld heeft (Kemseke 2008). Deze blijvende belangstelling voor Maria is me de voorbije maand mei ook dichterbij huis opgevallen. Mei bleek namelijk Mariamaand te zijn in Halle, gelegen 15km onder Brussel. Niet alleen vond op 11 mei 2008 de tweejaarlijkse Mariaprocessie plaats, waarin door welgeteld 750 figuranten naast het verleden van Halle vooral Maria wordt belicht, maar ook de jaarlijkse Weg-om ter ere van Maria trok op 18 mei weer veel volk naar Halle. Dat Halle reeds 740 jaar Mariastad en bovendien nu ook 'groeierende bedevaartstad' genoemd wordt, getuigt ervan dat vele mensen zich nog steeds aangesproken voelen door Maria. Dit fenomeen inspireerde me om na te gaan hoe Halle 740 jaar geleden Maria begon te vereren en vooral welke rol Maria aan het begin van de Late Middeleeuwen gespeeld heeft in deze omgeving.

Inleiding: Maria in de *Vifte Partie*

Representatief hiervoor is de *Spieghel Historiael*, de kroniek die in 1315-1316 voortgezet werd door Lodewijk van Velthem nadat Jacob van Maerlant er rond 1285 aan begon. Hij voltooide de *Vierde Partie*, maar voegde er ook de *Vijfde Partie* aan toe, waarin hij bericht over de geschiedenis van 1256 tot 1316 en waarnaar onze aandacht hier zal uitgaan. Wie deze partie doorneemt, kan niet om de optredende rol van Maria heen. Op het moment dat hij hieraan werkte, was hij priester in Velthem, een dorp in Vlaams-Brabant. (Sleiderink 2001) Dit sterkt mij in mijn overtuiging dat Velthem geloofde in wat hij in de fragmenten over Onze Lieve Vrouwe, zoals onderstaande, vertelt aan zijn publiek. Aangezien hij erg educatief te werk gaat, wil hij volgens mij met deze fragmenten zijn publiek aanmoedigen te geloven in Maria en plichtsbewust te bidden. Hij wil zijn publiek dus zeker beïnvloeden en zelfs opvoeden, maar ook boeien en *selsenheden ende van goeder nuttelijcheden* meedelen. De Mariamirakels die hij aanhaalt zijn zo'n voorbeelden van uitzonderlijke gebeurtenissen, die nuttig om weten zijn voor zijn publiek dat hij het goede pad wou wijzen. Hij doet dus meer dan enkel historisch juist berichten. (Hage 1989, 190) Anderzijds mogen we er ook niet vanuit gaan dat hij zelf de bedoeling had zijn publiek te overtuigen van zijn geloof door onwaarheden te vertellen. In het eerste fragment zegt hij zelfs dat hij echt de waarheid vertelt. Waarschijnlijk heeft hij deze uitzonderlijke gebeurtenissen horen vertellen of ergens gelezen, en beschouwde hij deze, als priester, zeker niet als pure fictie. Hoe dan ook, de vraag naar de waarde die het mirakel voor de pelgrims had, is relevanter dan wat er al dan niet waar is. (Bastiaensens 1993, 64)

Onze Lieve Vrouwe treedt wel vaker op in de kroniek, maar de volgende passages zijn representatief voor het beeld dat Velthem van haar schetst. Velthem vermeldt namelijk drie Mariamirakels, waarvan er hier twee staan, en stelt haar ook voor als een troostende, lieve moeder. In deze passages staat Onze Lieve Vrouwe helemaal centraal. In de eerste passage steunt Maria haar pelgrims bij hun wraak op rovers en het terughalen van hun bezittingen. In de passage hiervoor, *Van roeffhusen die bander side Erforden staen*, lezen we al dat deze pelgrims, op bedevaart naar Aken, overvallen worden door een wrede bende rovers. Deze pelgrims blijven bidden tot Maria en zetten hun bedevaart voort. Maar we lezen ook over andere pelgrims die door dezelfde rovers worden beroofd, maar hun bedevaart niet voortzetten. In onderstaande passage troost Maria enkel de pelgrims die haar trouw bleven en zorgt ze ervoor dat zij hun bezittingen terugkrijgen. De mirakels, anderzijds, staan er onafhankelijk van de andere passages tussen. Het Mariamirakel in Linkebeek wordt wel voorafgegaan door Sint-Laurentiusmirakels die de Sint-Laurentiuskerk tot bedevaartsoord moesten maken (Sleiderink 2001). Dit is nog een voorbeeld van de bedoeling die Velthem had. Het andere mirakel wordt voorafgegaan door een stukje geschiedenis. Het mirakel dat in Linkebeek gebeurde, heb ik trouwens in het bijzonder uitgekozen omdat Linkebeek tussen Halle en Brussel ligt.

Vertaalde fragmenten

4. Hoe Onze Vrouwe haar pelgrims troostte

Spieghel Historiael, Vijfde Partie, tweede boek, 171-257

Maria, moeder van alle barmhartigheid, zag dit grote leed dat haar pelgrims was aangedaan en ontfermde zich nu heel gauw over hen. Ze heeft tot haar kind gebeden zodat Hij zich in haar plaats wreekt over de ongelovigen die haar bedevaart beroofden. Haar gebeden werden verhoord, want luister, onlangs na een onenigheid onder deze rovers, werden zij zodanig door haar kwaadheid aangemoedigd, dat zij daar de inwoners openlijk hun kweek, kudde en spijs wilden afnemen. Daarvoor vielen zij zonder aarzelen binnen, voor wie het wil weten, in het huis van de mensen, en pakten hun bezittingen af, God weet dat het gebeurd is.

Nu gebeurde het, zoals was gepland, dat pelgrims, van wie men aannam dat ze voorzeker met een vast gezelschap van wel 40 man waren, rond deze tijd toekwamen in de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Aken. Hierop volgden de beroofde pelgrims deze groep. Nu wilden deze 40 op bedevaart gaan, dus liet men hen verstaan dat er rovers waren. Ze namen zich plechtig voor de rovers te pakken te krijgen. Ze zouden hen zo te lijf gaan met hun staaf, zodat ze het zouden berouwen, en zo is dit dan ook gebeurd. Dus zijn de pelgrims ergens heel ver gekomen, waar ze hebben vernomen dat in het kasteel dat zij van ver zien staan velen slecht ontvangen zijn. De rovers waren nu uitgereden naar de buur daar beneden en wilden hem zijn vee afnemen, wat de mensen daar veel verdriet deed. Nadat de pelgrims dit vernamen, ondernamen ze samen een tocht naar een kasteel, dat hen voorkwam als het beste. Zij hadden hoop op Maria, riepen haar aan met goeder trouwen en baden zodat Zij hen zou leiden. Een pelgrim sprak daar op dit ogenblik:

“Als jullie mijn raad nu willen volgen, zullen wij deze wandaad stoppen.”

Ze antwoordden:

“Al wat gij aangaat, gaan wij allemaal aan, dat spreekt voor zich!”

“Dus laat ons voor die poort gaan staan en laat ons gauw roepen en zeggen dat ze gevangen waren. Nadat wij binnenzijn, sluiten wij de poort, en laat ons allen die we daar vinden doodslaan. Laat ons dan uit nood een wapen nemen, ons wapenen en dan voor de poort gaan staan tot daar de kasteelheer zelf komt aangereden. Dan laten we hem snel binnen en slaan allen die daar komen dood.”

Al deze dingen zijn echt waar. Nadat ze dit ginder zeiden, gebeurde de waarheid. Zij werden dus binnengelaten en sloegen om te beginnen alle knapen van dit hof, die slachtoffer waren van een ongelukkig toeval, dood. De beroofde pelgrims vonden, ongelooflijk maar waar, alles wat hen tevoren was afgenomen, zonder uitzondering. Er was geen ene penning verloren, geen geld, geen kleren, geen kostbaarheden: het lag daar allemaal over elkaar uitgespreid.

Zij konden daarvan hoegenaamd niets gedaan hebben: Maria en haar lieve kind hadden over hen gewaakt, dat is duidelijk. Voor alles wat zij niet zelf aanvingen, dankten ze plichtsbewust Onze Heer en Onze Vrouwe.

27. Een mirakel van Onze Vrouwe

Spieghel Historiael, Vijfde Partie, tweede boek, 2115- 2163

Een kind, dat nauwelijks tien jaar oud was, was door ziekte bevangen en kon daardoor nooit naar de mis om een hostie van Onze Heer te halen. Het kind zijn leven was niets meer dan enorme pijnen lijden door zijn ziekte. Hij stierf met tegenzin, had geen hoop en als hij over de dood hoorde spreken, weende hij zeker hard. Als men daarna vroeg of hij wilde leven, antwoordde hij onmiddellijk dat hij heel graag zou leven.

“Ware het dat Onze Vrouwe in de hemel dat wou”, sprak hij voort.

Dit kind was aldus al veertien nachten op het einde van zijn ziekte, die nooit stopte, en bleef even zwak. Wat helpt het dat ik er nog langer over praat? Op het einde beloofde het kindje dat, mocht het binnenkort genezen, het Onze Vrouwe zou dienen. Vanaf het eerste moment dat het genezen was en naar Maria kon gaan, zou het plichtsbewust op bedevaart gaan. 's Nachts toen het kind sliep, kwam een vrouw die op hem riep:

"Sta op, je bent al genezen, en hou je eraan dat je nu in mij gelooft en dat je nooit, als een dwaas, nalaat in mij te geloven!"

Dat kind stond 's morgens vroeg op en kwam dadelijk toe op de misviering. De vader schrok hier hard van, omdat hieruit bleek dat zijn kind al was genezen. Het kind vertelde zijn vader hoe dit gebeurde en vroeg hem een penning om op bedevaart te kunnen gaan. De vader, die zijn kind verstond, wist het wel en begreep ook dat het door Onze Vrouwe zelf was. Hij gaf zijn offerande aan het kind, dat er al ijverig naartoe ging en zijn zus meenam.

Dit gebeurde, zoals ik vernam, bij Leuven, in een klein gehucht. Nu luister verder samen naar hoe de koning van Duitsland in grote onenigheid kwam.

6. Over een mirakel van Onze Vrouwe dat in Linkebeek gebeurde

Spiegel Historiael, Vijfde Partij, zesde boek, 385-449

Rond deze tijd, toen het voorbijje plaatsvond, was er bij Brussel, in een dorp dat Linkebeek heet en waar Onze Vrouwe een blijvende plaats geniet, een arme vrouw die haar brood verdiende door te bedelen. Deze vrouw had nochtans de gewoonte telkens op zaterdag te vasten voor Onze Lieve Vrouwe en telkens zei deze vrouw ook vijf Ave Maria's voor Onze Vrouwe, zodat zij haar zou beschermen van bittere smart.

Nu gebeurde daar op een ogenblik dat er bezittingen gestolen werden nadat deze vrouw daar zoals gewoonlijk had gewandeld, zodat men er melding van deed dat zij het had gedaan. Hierom werd zij gevangen genomen, in de ellendige gevangenis geplaatst, daar openlijk geboeid, ter plekke met kettingen aan een paal geslagen en om haar hals een schandeblok gehangen, die zij als lastig ervoer. Toen zij dus gevangen was, sprak zij spoedig Maria, Onze Zoete Vrouwe, aan.

"Ach Maria, ik heb voor U meermaals plichtsbewust maar met moeite gevast door op zaterdagen enkel droog brood te eten en heb tot U voorwaar alle dagen vijf Ave Maria's gebeden om U te eren. Maria, maagd, edele bloem, als dit U behaagd heeft, help mij hier dan doorheen, zodat ik uit deze gevangenis kom."

Toen zij dit had gezegd, werden de kettingen verbroken, en ze dacht daarna dat Onze Vrouwe zelf daar kwam, haar daar onmiddellijk bij de hand nam, haar spoedig in de kerk te Linkebeek leidde en haar daar toen deed gaan zitten, met de boeien aan het been en met het schandeblok dat zes voeten breed en acht lang leek. De deur, waardoor ze gingen, was smaller, namelijk anderhalve voet, en korter, als ik het goed begrepen heb, ongeveer een voet. Merk nu op, hoe zij in één keer daardoor kon zijn gegaan. Dat had Onze Vrouwe gedaan, want zo sterk is zelfs geen man die het schandeblok en de boeien had kunnen meedragen.

Toen men de waarheid wist, ontsloeg Ze mensen uit hun kettingen, en liet hen zomaar vertrekken, omwille van de eer van Onze Vrouwe die zij plichtsbewust gediend hadden. Onze Vrouwe bevrijdt dus iedereen die haar dient, zowel vrouw als man.

Naschrift: Maria in Vlaams-Brabant

Maria in Halle

De Mariadevotie in Halle bestond waarschijnlijk al voor de dertiende eeuw. Dat zou kunnen blijken uit het feit dat de kerkbouwers van de veertiende eeuw in de crypte een eeuwenoude boomstam met alle zorg behandelden omdat hier misschien een Mariabeeld op prijkte. De huidige Mariaverering stamt uit de tweede helft van de dertiende eeuw. Wanneer Mathildis, gravin van Holland, in 1267 sterft, laat ze een Mariabeeld aan de kerk van Halle na. Reeds op het einde van de dertiende eeuw was er in de kerk van Halle een Lievevrouwekapel. Bovendien noemen rekeningen van 1334 de processie op de eerste zondag van september een aloud gebruik. (Bastiaensens 1993, 26) De oorsprong van de processie is daarom niet rond het beeld te zoeken. Toen al volgde men de Weg-om, die op 18 mei jongstleden nog heeft plaatsgevonden. (Bastiaensens 1993, 27) Deze gaat dus niet meer in september door, maar in mei. De Weg-om is een ommeegang van ongeveer 5km, die vertrekt aan de basiliek en naast weilanden vele kapellen aandoet. (Renson 1984, 14) In de 16de eeuw bestonden er te Halle vijf processies, maar deze overtrof de andere altijd al in pracht en omvang. (Bastiaensens 1993, 27) De andere processie gaat door met Pinksteren. Op Pinksteren van 1805 werden er honderd vijftigduizend bedevaarders geteld. (Bastiaensens 1993, 31)

De Halse Maria wordt voorgesteld als de Maagd die haar kind met de moedermelk voedt. (Bastiaensens 1993, 32) Het Halse beeld begon trouwens al snel beroemd te worden door de mirakels die het teweegbracht. In het Broederschapregister of 'Guldenboek' uit 1344 werden in 1389 de eerste en in 1527 de laatste mirakels opgetekend. (Bastiaensens 1993, 28) Er staan 59 mirakels in vermeld, en bovendien ook meer dan tienduizend namen van de leden van de pasopgerichte broederschap, waaronder alle regerende vorsten van destijds. (Kortleven en Desmet 1967, 8) In de strijd van 1580 zou Maria trouwens op de wallen van de stad postgevat hebben en de kanonballen in haar schoot opvangen hebben. Dit geeft een legendarische verklaring voor het zwartkleurige gezicht van de Zwarte Madonna van Halle. Haar gezicht zou namelijk zwart zijn geworden door de kruitdamp. (Kortleven en Desmet 1967, 4) Honderden kanonballen werden door de dankbare Hallenaren naar de kerk gebracht, waarvan er zich nog steeds 32 in de kerk bevinden. (Kortleven en Desmet 1967, 13) Aan deze kerk werd in 1341 begonnen om in 1410 ingewijd te worden door Petrus d' Ailly. In 1438 werd ze tot collegiale en in 1946 tot Onze-Lieve-Vrouwebasiliek verheven. (Kortleven en Desmet 1967, 10) Deze bouw werd ten volle ondersteund door de Broederschap van Onze Lieve Vrouw van Halle. (Franssens 1984, 6) In een van de glasramen werd het wapenschild van de stad verwerkt dat dateert van 1357. Dat een vierde hiervan wordt ingenomen door een halve afbeelding van Maria toont nogmaals aan hoezeer Maria vereerd werd in Halle. (Renson 1984, 14)

Mirakelverhalen

Wat ons hier vooral interesseert is het mirakelboek van Halle, waarin de wonderen die de pelgrims meldten opgetekend werden. De structuur van elk mirakel is meestal ongeveer dezelfde. Gewoonlijk is er van de betrokkene vermeld hoe zijn naam luidde, eventueel waar hij vandaan kwam, in welke problemen hij zich bevond, hoe hij zich wendde tot Onze Lieve Vrouw (in dit geval van Halle), hoe zijn moeilijkheden vervolgens werden opgelost en hoe hij zijn dankbaarheid betuigde. Dit patroon komt ook terug in de mirakels die Velthem aanhaalt, enkel namen geeft hij niet. Vanwege dit stereotiepe karakter worden deze mirakelboeken vaak als onbruikbaar beschouwd voor historisch onderzoek, maar deze zijn wel geschikt voor de bestudering van het dagelijkse religieuze leven. (Bastiaensens 1993, 55) Zo komen we te weten dat pelgrims aan het begin van de veertiende eeuw hun aandacht meer begonnen te richten op Christus en Maria dan op de overblijfselen van lokale heiligen. (Bastiaensens 1993, 56) De laatmiddeleeuwse heiligenverering in het algemeen heeft geen goede reputatie. Er zou toen een wonderzucht hebben bestaan om bedevaartsoorden uit de grond te stampen en offerblokken gevuld te krijgen. Zoals reeds gezegd wil ook Velthem daarmee bijvoorbeeld de Sint-Laurentiuskerk promoten als bedevaartsplaats. Pelgrims zouden naïeve mensen geweest zijn die zich lieten bedotten. (Bastiaensens 1993, 1) Maar we moeten vooropstellen dat het beschouwen van een gebeurtenis als een mirakel geen uiting van primitiviteit is of van een beperkt inzicht in de wetten der natuur. Eerder was het de overtuiging dat natuur en bovennatuur nauw op elkaar zijn betrokken, wat de mensen ertoe bracht een genezing bijvoorbeeld toe te schrijven aan de tussenkomst van het bovennatuurlijke. Bovendien moet men rekening houden met eventuele overdrijvingen in de ernst van de kwaal om de wonderdadige kracht van Onze Lieve Vrouw te benadrukken. (Bastiaensens 1993, 64) De grens tussen kreupelheid en verlamming bleek bijvoorbeeld klein geweest te zijn. (Bastiaensens 1993, 83) En wanneer iemand bewusteloos is, kon die ook wel als dood aanzien geweest zijn. (Bastiaensens 1993, 95) We dienen deze mirakels dus met een korreltje zout te nemen. Niettegenstaande geloofden de pelgrims sowieso in Maria. Zij had immers geen mirakels nodig om haar heiligheid te bewijzen, want Zij had Christus op de wereld gezet. Toch ontstonden verhalen rond Mariamirakels die zich vermenigvuldigden in de dertiende en veertiende eeuw. Daarin is Zij de ultieme redding voor de berouwvolle zondaar. In de Beatrijslegende neemt Ze zelfs de plaats in van een onkuise non die wegliep uit het klooster maar toch voor haar bleef bidden. (Bastiaensens 1993, 12)

Uit de inhoud van de mirakelverhalen van Halle kunnen we afleiden dat men rekening hield met de mogelijkheden die zij boden voor het gebruik als propagandamiddel van de cultus. Aan het begin van deze verhalen worden vaak vergeefse pogingen vermeld, zoals medische hulp die niet mocht baten. Anderen hadden zonder resultaat geloftes afgelegd of bedevaarten naar andere plaatsen gemaakt. Op deze manier respecteerde men Maria nog meer, omdat Zij er wel in slaagde te genezen. (Bastiaensens 1993, 65) Dit roept de vraag op wat iemand er toe bracht zich uiteindelijk tot het heiligdom van Onze Lieve Vrouw van Halle te wenden. In de mirakelverhalen worden voor deze keuze verschillende motieven genoemd. Sommige bedevaarders werden door een stem, een verschijning of een ander

bovennatuurlijk verschijnsel aangezet om hun heil bij haar te zoeken. Zo was een kind bijvoorbeeld reeds een dag begraven toen 'eene scone vrouwe' verscheen die zei een bedevaart naar Onze Lieve Vrouw van Halle te ondernemen in ruil voor vertroosting. (Bastiaensens 1993, 68) Anderen hadden waarschijnlijk al goede raad gekregen (Bastiaensens 1993, 70) of nog anderen kwamen zelf op het idee. Vanaf de veertiende eeuw kwam het vaker voor om eerst te beloven een bedevaart af te leggen na het krijgen van hulp. (Bastiaensens 1993, 72) Ook het zieke kind bij Velthem doet deze belofte, wordt genezen door Maria en vertrekt op bedevaart. De redenen waarvoor de hulp van Maria wordt gevraagd variëren. Blindheid, geestesziekte, verlamming, verstikking, doodgeboren kinderen, verdrinking en verwonding zijn de meest voorkomende. (Bastiaensens 1993, 79) Ook de redenen van de mirakels van Velthem komen overeen met die van Halle. Een mirakelverhaal uit Halle vertelt over een moeder die een bedevaart zou ondernemen met haar kind indien het terug zou kunnen zien. Ook in het zevende boek van de *Vifte pertie* staat er het mirakelverhaal *Van onser Vrouwen miraculen, diesi an mi selven dede* waarin er ook iemand blind wordt. Toen hij getroffen werd door een epidemie en voor Maria bad, werd hij beter tot hij plots blind werd. Hij belooft vervolgens heel mooie teksten te zullen schrijven over Maria als hij gered wordt, waarop Zij verscheen en hem genas. Hier wordt dus geen bedevaart beloofd, zoals de tendens was, maar wel een belofte gedaan. Onze Lieve Vrouwe van Halle werd daarenboven ook aangeropen voor niet-medische voorvallen, waaronder gevangenschap. (Bastiaensens 1993, 92) Ook in bovenstaand mirakel te Linkebeek dat Velthem ons vertelt, redt Maria een onterecht gevangene die in haar gelooft. Het valt op dat Maria degenen die voor haar bidden en in haar geloven blijft helpen in moeilijke omstandigheden. In het eerste fragment hierboven worden ook enkel de pelgrims die de bedevaart voortzetten geholpen.

Pelgrims

In de mirakelverhalen van Halle wordt er meer informatie gegeven over deze pelgrims. (Bastiaensens 1993, 124) De meeste bedevaarders kwamen uit de westelijke hoek van het huidige België en voornamelijk uit het graafschap Henegouwen en het hertogdom Brabant. (Bastiaensens 1993, 100) Een groot deel van de pelgrims waren dus afkomstig uit de naaste omgeving van de stad. Bijna 61% van de pelgrims was woonachtig in het Franstalige gedeelte van de Nederlanden. Onze Lieve Vrouw van Halle moet dus meer bekendheid genoten hebben in het Zuidelijk landsgedeelte dan in het Noorden. Dit is logisch vermits Halle in dat deel van het graafschap Henegouwen lag dat het dichtst aan Waals-Brabant grensde. (Bastiaensens 1993, 105) Vaak komen de pelgrims uit de kringen van geestelijken en de elite. Maar de middengroepen van handwerkslieden en middenstanders waren ook goed vertegenwoordigd. Er zijn weinig arme pelgrims. (Bastiaensens 1993, 115) Het gaat hier dan vooral om mannen, want er wordt bij de vrouw enkel het beroep van de man vermeld en bij de kinderen het beroep van de vader. (Bastiaensens 1993, 114) Er waren ook de helft meer volwassenen dan kinderen. (Bastiaensens 1993, 118) Opvallend zijn het aantal militairen onder de pelgrims. Zij waren dan ook aan veel risico's blootgesteld, dus de bijstand van Maria was hen meer dan welkom. (Bastiaensens 1993, 115) De mannen waren dan ook in de meerderheid. (Bastiaensens 1993, 120) Enkel wanneer een bedevaart ten behoeve van een kind werd gehouden, waren de vrouwen in de meerderheid. (Bastiaensens 1993, 122) Deze informatie is overeenkomstig met wat te lezen staat in andere studies, dus de achtergrond van deze pelgrims van Halle is te vergelijken met die van alle pelgrims. (Bastiaensens 1993, 124)

Maerlants en Velthems beeld van Maria

Bovenal geven Mariaverhalen ons een goed beeld van wie Maria in die tijd was voor haar gelovigen. Hier is het ook meer dan interessant na te gaan wie Maria was voor Maerlant, de voorganger van Velthem. Het werk van Maerlant wordt zelfs een 'Mariale persoonlijkheid' toegekend. Zowat al zijn werk opent en besluit met gebeden tot Onze Lieve Vrouwe. Daarin legt hij de nadruk op verschillende

van haar eigenschappen. Maria en ware schoonheid lijken voor hem wel synoniemen te zijn. (Van Oostrom 1996, 69) Zelfs de fraaiste dames uit de hoofse literatuur steken af bij haar uiterlijke schoonheid. (Van Oostrom 1996, 69) In zijn *Die clausule vander Bible* vertelt hij hoe haar haar mooier is dan goud en haar hals witter is dan ivoor. (Van Oostrom 1996, 180) Aan de andere kant prijst hij Maria ook om haar innerlijke schoonheid en deugdzaamheid. Hij benadrukt dat haar lichaam rein is, aangezien Zij Christus als maagd op de wereld heeft gezet. (Janssens 1963, 286) In de *Rijmbijbel* heeft Zij dan weer macht over de duivel (Janssens 1963, 288). Bovendien noemt Maerlant haar ook onze Verlosseres, omdat Zij de Verlosser ter wereld bracht (Janssens 1963, 284) en omdat een vrouw de oorzaak zou zijn van de Verlossing aangezien zij ook de zondeval veroorzaakte (Janssens 1963, 287). Naast dit alles is Zij vooral degene die vrede brengt aan de zondaars, hen beschermt tegen het kwaad (Janssens 1963, 320) en hen troost (Janssens 1963, 289). Kortom, Maria is het toonbeeld voor alle vrouwen (Van Oostrom 1996, 36). Opmerkelijk hier is dat Velthem in *Van onser soeter Vrouwen love*, in het zevende boek, net dezelfde kenmerken van Maria prijst. Zij is er 'reine boven alle wive', heeft een 'grote volmaechthede' en 'edel goedertierenhede', is diegene 'die ons vercroet die duvel van onsen ogen' en 'die troest, diet al verloest hebt' en heeft 'haer blont', 'ogen claer, brun, openbaer' en een 'mont clene, suver ende rene'.

We dienen ook een blik te werpen op Maerlants deel van de *Spieghel Historiael* om een beter beeld te krijgen van hoe Zij in dit werk optreedt. In vergelijking met Maerlant lijkt Velthem immers helemaal niet geïnspireerd geweest te zijn door Maria. Maerlant nam 41 Marialegenden op in het zevende boek van de *Eerste Partie*, en voegde er ook nog toe in de *Derde Partie* en *Vierde Partie*. (Janssens 1963, 400) Velthem lijkt daarentegen bijna gewoon in dezelfde lijn voort te willen schrijven en vermeldde slechts hier en daar een aantal keren Maria. Toch dien ik te vermelden dat Zij meer optreedt dan enkel in de bijgevoegde fragmenten. In het eerste boek duikt Zij twee maal, in het zesde boek een maal en in het zevende boek drie maal op als 'onser soeter Vrouwen'. Ook in *Hoe onse Vrouwe haer pelgrime troeste* komt Zij zo naar voor. Maar, hoewel ik Maria's aandeel bij Velthem hoog inschatte, kan Velthem Maerlant hoegenaamd niet overtreffen als het gaat over het prijzen van Onze Lieve Vrouwe. Maerlant beschreef haar veelzijdigheid, maar Velthem haalt zelf niets nieuws aan en doet net hetzelfde als Maerlant. In de *Spieghel Historiael* laat Maerlant Maria haar dienaars belonen. De trouwe dienst van haar bewonderaars was haar welgevallen en daarom schonk Ze hen buitengewone gunsten. (Janssens 1963, 404) Ook Velthem laat in de drie bovenstaande fragmenten Maria haar dienaars belonen. Net als bij Maerlant, geneest Maria ook bij Velthem alle ziekten (Janssens 1963, 408). Als je blind bent of op sterven ligt, is Maria degene die kan genezen. Maria helpt ook bij beide haar dienaars die in nood verkeren (Janssens 1963, 414). Ze komt ook bij beide voor als de moeder van barmhartigheid en wordt bij Velthem zelfs letterlijk zo genoemd in het eerste fragment hierboven. Ze heeft medelijden met de zondaars en zal helpen wanneer zij berouw hebben en wanneer ze haar steeds zijn blijven aanroepen, zoals in de Beatrijslegende. (Janssens 1963, 416)

Een geliefde vrouw

Kortom, Zij helpt iedereen die alle hoop verloor en die haar trouw bleef. Haar wondermacht dwingt bewondering af en haar moederschap wekt liefde en dankbaarheid. (Janssens 1963, 435) Zij is de goedheid zelve, want Ze is ook een toevlucht voor de zondaren (Van de Graft 1921, 12). Diegenen die trouw op bedevaart gingen of dit beloofden te doen, kunnen rekenen op een mirakel. Wanneer de inhoud van de Mariamirakels onaanvaardbaar lijkt, dan nog blijven deze getuigen van een sterk geloof in Maria (Janssens 1963, 435). In het volksgeloof is de Mariaverering nu eenmaal sterk verbonden met verschijningen en mirakels (Schillebeeckx en Halkes 1992, 17). Deze verhalen waren er ook om de lezer te stimuleren beter te leven. Wanneer Maria's maagdelijkheid zodanig wordt geprezen, wil de schrijver eigenlijk zeggen dat het hoort kuis te zijn. (Van Oostrom 1993, 98) Of iedereen daar nu nog mee akkoord is, betwijfel ik ten eerste, maar Maria blijft, ondanks of misschien wel dankzij haar

maagdelijkheid, toch van een zekere populariteit genieten. Deze populariteit is er gekomen doordat Zij als brugfunctie tussen God en mens fungeerde. De angst voor God zijn straffend oordeel, die slechts weinigen zou toelaten in de hemel, was groot. Hij stond ook ver van de mens, terwijl Maria werkelijk als een moeder voor alle gelovigen werd aanzien. (Bastiaensens 1993, 10) Blijkbaar voelen de gelovigen zich nog steeds tot haar aangetrokken. Ook vandaag wordt Zij in Lourdes nog voorgesteld als de vrouw die lijdt met hen die het moeilijk hebben (Kemseke 2008). Zij is voor de gelovigen nog steeds degene waarbij ze terecht kunnen, waarvoor ze Weesgegroeitjes bidden en wie ze vragen om een mirakel. Hoewel het naïeve wondergeloof wel sterk is afgenomen, zijn er nog veel mensen die een kaarsje branden wanneer ze steun zoeken. Toch werd het geloof in Maria ook voor een groot deel vervangen, bijvoorbeeld door het geloof in medicijnen. Een sprekend voorbeeld daarvan zijn de meisjes van plezier uit Brussel die vóór 1960 jaarlijks op bedevaart kwamen naar Halle. Ze baden tot Onze Lieve Vrouwe om niet zwanger te worden of geen geslachtsziektes te krijgen. Met de opkomst van antibiotica en de pil is deze gewoonte stilaan in het niets verdwenen. (Ghysels 2005) De aanzienlijke Middeleeuwse Mariaverering in Halle, Veltem en Linkebeek, die een goed beeld geeft van de verering in Vlaams-Brabant, is dus niet meer, maar de bloeiende bedevaarten in bijvoorbeeld Lourdes en Halle tonen aan dat de liefde voor Maria bij vele gelovigen groot blijft. Vele mensen gaan nog steeds op Mariabedevaart om te tonen dat ze in haar geloven en verwachten daarvoor steun van haar. We zouden kunnen stellen dat het beeld dat onder andere Velthem in de Middeleeuwen van haar schetste, nog steeds leeft bij de mensen van vandaag.

Bibliografie

Bastiaensens, Inge, *De volksdevotie rond Onze Lieve Vrouw van Halle in de Middeleeuwen*. Buizingen/Halle/Lembeek: Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring Halle, 1993.

Franssens, Marcel, *Halle: Europees Erfgoed. Bedevaart, basiliek en beeldhouwwerk van Halle: levend reliek van het Europa van 1350/1400*. Uitgave VVV Zuid Westbrabant en VVV Halle, 1984.

Ghysels, Victor, Meisjes van plezier op bedevaart naar Halle. *Blog Seniorennet Halle*, in: <http://blog.seniorennet.be/halle/archief.php?ID=5>, 19 april 2005.

Hage, A.L.H., *Sonder favele, sonder lieghen. Onderzoek naar vorm en functie van de Middelnederlandse rijmkroniek als historiografisch genre*. Groningen: Wolters-Noordhoff/Forsten, 1989, 190-193.

Janssens, Jozef, *De Mariale persoonlijkheid van Jacob van Maerlant*. Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel, 1963.

Kemseke, Mark, Pauselijke boodschap voor de Wereldziekendag. *Lourdes 2008*, in: <http://www.lourdes-2008.com/blog/nl/?m=200801>, 28 januari 2008.

Kortleven, G. & Desmet, H., *Halle 700 jaar Mariastad*. Huizingen: A. Emsens, 1967.

Renson, Gaston, *Halle Mariastad*. Buizingen/Halle/Lembeek: Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring Halle, 1984.

Schillebeeckx, Edward & Halkes, Catharina, *Maria: gisteren, vandaag, morgen*. Baarn: Nelissen, 1992.

Sleiderink, Remco, Lodewijk van Velthem. *Het Museum van de Vaderlandse Geschiedenis*, in: <http://www.ru.nl/ahc/vg/html/vg000219.htm>, maart 2001.

Van de Graft, Catharina, *Marialegenden*. Amsterdam: S. L. Van Looy, 1921.

Van Oostrom, Frits, *Voorbeeldig vertellen. Middelnederlandse exempelen*. Amsterdam: Querido, 1993.

Van Oostrom, Frits, *Maerlants wereld*. Amsterdam: Prometheus, 1996.

Bijlage: Kritische editie

Hoe onse Vrouwe haer pelgrime troeste .iiij.

- Onse Vrouwe, die alre^o ontfarmicheit
moeder es,^o dit grote leit
dat haren^o pelgrime^o es gedaen,
heeft ontfarmt^o nu wel saen.
- 175 Ende heeft haren^o kinde gebeden
dat Hi haer wreke dese quaetheden
over die gene die niet geloven
ende haer pelgrimage dus roven.
Hare^o gebede was gehort,
- 180 want onlancs ward daer na 1 discord
onder dese rovers, dat verstaet,
want si worden so in haer quaet
verstout, dat si wilden aldare
den lantlieden^o nemen openbare
- 185 haer quec^o, haer^o coye ende die eten.
Eer gingen si, wildijt weten,
inder liede huse gereet
ende namen hem thare^o, God weet.
Nu geviel, alst soude wesen,
- 190 dat pelgrime quamen binnen desen
van Aken tonser zoeter Vrouwen
ende hadden geloeft daer met trouwen
vaste geselschap over waer^o
ende deser was wel 40 daer.
- 195 Ende die beroeft hier vore ware,
volgeden dese vaste nare.
Nu wilden dese 40 den wech gaen,
daer men hem^o dede ane verstaen^o
dattie rovers die liede roven.
- 200 Dit was daer hare^o alre beloven
ende wildense die rovers ane gripen.
Dat sise weder so selen nipen
met haren^o staven, wats gesciet,
si selen daer af hebben verdriet.
- 205 Dus sijn die pelgrime comen
so verre, dat si hebben vernomen
die castele van verren staen,
daer menich qualijc was vor ontfaen.
Entie rovers waren nu ute gereden^o
- 210 onder haer gebure* daer beneden
ende wilden hem nemen daer haer vee,
dit dede den lieden daer harde wee.
Doe dit die pelgrime vernamen,
gingense met ere vard te samen
- 215 tot enen casteel, na desen,
die hem^o dochte de beste wesen.
Si hadden hope op onser Vrouwen
ende riepen haer ane met goeder trouwen
ende baden dat Sise moest geleden.
- 220 Een pelgrim sprac daer ter steden:
'Wildi doen nu minen raet,
wi selen breken dese overdaet.'

- Si seiden: 'Alle wat gi ane gaet,
 aneva wi alle, dat verstaet!'
- 225 'So laet ons vor die porte gaen
 ende laet ons in roepen saen
 ende seggen dat gevangen waren...°
 Ende also wi in sijn, na desen
 so slute wi die porte vaste
- 230 ende laet ons gaen daer cloppen die gaste
 die wi daer vinden, alle doot.
 Ende neme wi dan wapen tonser noot,
 ende wapen ons ende gawi dan
 vor die porte tote dat daer an
- 235 die here selve comt gereden.
 Dan latewine in met haesticheden
 ende slaense doet, die comen daer.'
 Alle dese dinge recht over waer.
 Also also dese ginder seide,
- 240 gesciede daer [.]* na die waerheide.
 Si worden dus gelaten in
 ende sloegen doet int begin
 die cnapen vandien hove al,
 die daer vort hadden ongeval.
- 245 Die pelgrime, die waren beroeft,
 vonden algader, dies geloeft,
 dat hem genomen was te voren.
 Dus waest 1 peneward niet verloren,
 no gelt, no cleder, no scoenheit:
- 250 het lach daer al over 1 geleit.
 Sine consten daer af gedoen 1 twint:
 onse Vrouwe ende haer lieve kint
 hadden behoet, dat verstaet.
 Nu daer elc dat sine anevaet,
- 255 dies danctense met goeder trouwen,
 onsen Here ende onser Vrouwen°.

Ene miracule van onser Vrouwen .xxvij.

- 2115 Een kint lach in siecheit gewout,
 dat cume was 10 jaer° out,
 ende noyt en ginc tonsen Here.
 Van siecheiden* utermaten sere°
 was dit kint aldaer bestaen.
- 2120 Ende node starft°, al sonder waen
 ende alst vander doet horde spreken,
 wenet sere sekerleken.
 Ende als men vraechde na dat
 oft leven wilde, antwoord ter stat
- 2125 dat harde gerne° leven soude.
 'Ward° dat onse Vrouwe woude
 van hemelrike,' spraect vord.
 Dit kint lach aldus, nu hord,
 viertien nacht al tenden een
- 2130 in dese siecheit, dat niene feen,
 ende lach al tenen even cranc.
 Wat hulpt dat ict maecte lanc?
 Int leste gelovet dat kindekijn,

mocht genesen in enen termijn,
 2135 het soude dienen onser Vrouwen.
 Ende hare bedevard^o doen met trouwen,
 teerst dat genesen ware
 ende oec gaen mocht daer nare.
 Des nachts daer tkint sliep,
 2140 quam ene vrouwe^o die op hem riep:
 'Stant op, du best al genesen,
 ende hout di wel vort an desen
 dattu mi nu [...] * geloves,
 dattu daer ane niene doves!'

2145 Dat kint stont op margens vroe
 ende quam biden viere alsoe.
 Die vader scout sere van desen
 dat seide het waer al genesen.
 Ende telde sinen vader alsoe hoe

2150 ende eist enen penninc daer toe
 sine bedevard^o met te gane.
 Die vader, na des kins verstane,
 wiste wel ende verstoet oec das
 dat onse Vrouwe selve was.

2155 Hi gaf den kinde sijn offerande,
 dat daer ward ginc al te hande
 ende 1 sijn susterkijn^o met heme.
 Dit gesciede, alsict verneme,
 bi Loven, in 1 gehochte clene.

2160 Nu hort vort int gemene
 van den coninc van Aelmaengen,
 hoe hi quam in swaerre calaengen.

Van onser Vrouwen ene miraclene^o, die te Leenkebeke^o gesciede .vi.

385 In desen tiden, doe dit was,^o
 gesciede bi Brucele^o, als ict las,
 in een dorp dat Leenkebeke^o hiet^o,
 daer onse Vrouwe rest^o, God weet,
 daer was een arm wijf ter stede,
 390 die om haer broet ginc oec^o mede.
 Dese vrouwe plach altoes nochtan^o
 des saterdages te vasten dan
 dor onser Vrouwen werdichede
 ende altoes dit wijf oec sede

395 vif Ave Marien onser Vrouwen^o,
 dat sise verden moeste^o van rouwen.
 Nu geviel op een ure aldaer^o
 dat goet gestolen werd daernaer
 daer dat wijf te wandelne plach,
 400 so datmen dede daer^o gewach
 dat dit wijf hadde gedaen.
 Ende om dit ward^o si gevaen,
 ende in gevangenesse^o geleit swaer,
 ende gevetert daer openbaer,
 405 ende met ketenen geslagen mede
 an een stijl^o daer ter stede
 ende om den hals een^o brake,
 daer si in lach met ongemake.

Doen si dus lach gevaen,
 410 sprac si aldus daeran^o saen
 Marien onser zueter Vrouwen:
 `Ay Vrouwe, ic, die U met trouwen^o
 dicke hebbe gevast, in node,
 die saterdage met drogen brode^o
 415 ende U^o bedinge heb^o gedaen,
 alle dage U teren saen
 5 Ave Marien. Ende of dit^o was
 U bequame, so hulpt mi dor das^o,
 dat ic uut dese vancnes^o come,
 420 Maria, maget, edele bloeme.^o
 Ende doen si dit hadde gesproken,
 so worden gene keten^o te broken,
 ende onse Vrouwe quam selve daer,
 dochte genen wive daernaer,
 425 ende namse daer optie stede
 metter hant, ende leedse mede
 in die kerke te Leenkebeke^o saen
 ende deetse daer doe sitten gaen,
 metten veteren an die been
 430 ende metter brake, die oec sceen
 6 voete wijt ende achte lanc*.
 Die dore, daer si^o dor dede den ganc^o,
 was inger anderhalven voet
 ende corter mede^o, alsict verstoet,
 435 een^o voet ende oec mere^o.
 Nu merct, hoe si met enen kere^o
 daer dore mochte^o sijn genaen.
 En had^o onse Vrouwe gedaen,
 oec en es so sterc geen man
 440 die hadde connen gedragen an^o
 die brake entie dveteren^o mede.
 Doemen des wiste die warhede^o,
 ontsloech mense daer^o uter brake,
 ende lietse vort met gemake,
 445 om die ere van onser Vrouwen
 die si gedient hadde met trouwen.
 Dus verloest onse Vrouwe dan
 die haer dient, eest wijf, eest man^o.

▪ Emendaties, conjecturen en varianten (°)

De onderstaande lijst bevat alle afwijkingen van de tekst zoals die in het handschrift (Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, B.P.L. 14 E, fol 1 r°) is overgeleverd. Alle emendaties en conjecturen zijn overgenomen uit de edities van Vander Linden, De Vreese, De Keyser & Van Loey, 1906-1938. Bovendien zijn uit deze edities ook de significante varianten van het derde fragment overgenomen zoals die in Sp. G. F. geschreven zijn.

1/171 *alre* i.p.v. *alle*
 1/172 komma i.p.v. een punt na *es*
 1/173 *har-* staat in het handschrift voluit als *haren*
 1/173 Verdam stelde voor *pelgrime* als *pelgrimen* te lezen, maar het handschrift kent vele datieven zonder *-n*.
 1/174 *ontfarmt* staat in het handschrift voluit
 1/175 *har-* staat in het handschrift voluit als *haren*

- 1/179 *hare* staat in het handschrift voluit
1/184 *lantlieden* i.p.v. *lant lieden*
1/185 In het handschrift staat wel degelijk *quec* en niet *quet*.
1/185 *haer* staat in het handschrift voluit
1/188 *thare* staat in het handschrift voluit
1/193 *waer* staat in het handschrift voluit
1/198 *hem* staat in het handschrift voluit
1/198 *verstaen* i.p.v. *verstane*
1/200 *hare* staat in het handschrift voluit
1/203 *har-* staat in het handschrift voluit als *haren*
1/209 *gereden* i.p.v. *gerede* met een verkortingsteken boven de slot *-e*
1/216 *hem* staat in het handschrift voluit
1/227 Uit de rijmen van verzen 227 en 228 blijkt dat hiertussen twee verzen overgeslagen zijn.
1/256 *vrou-* staat in het handschrift voluit als *vrouwen*
2/2116 *jaer* staat in het handschrift voluit
2/2118 *sere* staat in het handschrift voluit
2/2120 *starft* staat in het handschrift voluit
2/2125 *gerne* staat in het handschrift voluit
2/2126 *ward* staat in het handschrift voluit
2/2136 *hare bedevard* staat in het handschrift voluit
2/2140 *vrouwe* staat in het handschrift voluit
2/2145 *mar-* staat in het handschrift voluit als *margens*
2/2151 *bedevard* staat in het handschrift voluit
2/2157 *susterkijn* i.p.v. *suster kijn*
3/titel *miraclene* i.p.v. *miracl'e*
3/titel *Leenkebeke* i.p.v. *Leenke*
3/titel G.F. heeft hier: *te Linnebeke*
3/385 G.F. heeft hier: *tiden als dit*
3/386 G.F. heeft hier: *Bruesel*
3/387 *Leenkebeke* i.p.v. *Leenke*
3/387 G.F. heeft hier: *in 1 dorpe dat Linneke heet*
3/388 G.F. heeft hier: *rust*
3/390 G.F. heeft hier: *oec ontbreekt*
3/391 G.F. heeft hier: *ende dese plach altoes nochtan*
3/395 G.F. heeft hier: *doer onser Vrouwen*
3/396 G.F. heeft hier: *sise hueden moeste*
3/397 G.F. heeft hier: *op ene wile aldaer*
3/400 G.F. heeft hier: *daer ontbreekt*
3/402 *ward* staat in het handschrift voluit
3/403 G.F. heeft hier: *in een vangenisse*
3/406 G.F. heeft hier: *enen stijl*
3/407 G.F. heeft hier: *ene*
3/410 G.F. heeft hier: *daer ane*
3/412 G.F. heeft hier: *Ay Maria! die ic mit trouwen*
3/414 G.F. heeft hier: *den Saterdach in drogen brode*
3/415 G.F. heeft hier: *u ontbreekt*
3/415 G.F. heeft hier: *hebbe*
3/417 G.F. heeft hier: *dat*
3/418 G.F. heeft hier: *help mi das*
3/419 G.F. heeft hier: *deser vangenesse*
3/420 G.F. heeft hier: *Maria, Vrouwe, edel blome*
3/422 G.F. heeft hier: *worden ghinder die ketene*
3/427 *Leenkebeke* i.p.v. *Leenke*
3/427 G.F. heeft hier: *Lenneke*
3/432 *daer si dor* i.p.v. *daer dor*
3/432 G.F. heeft hier: *daer si doer dede ganc*

- 3/434 G.F. heeft hier: *mede* ontbreekt
 3/435 *een* staat in het handschrift voluit
 3/435 G.F. heeft hier: *enen voet ende mere*
 3/436 G.F. heeft hier: *met enigen kere*
 3/437 G.F. heeft hier: *ter doren in mochte*
 3/438 G.F. heeft hier: *hadde*
 3/440 G.F. heeft hier: *diet hadde connen dragen dan*
 3/441 G.F. heeft hier: *veter*
 3/442 *warhede* i.p.v. *w'hede*
 3/443 G.F. heeft hier: *ontsloot mense doe daer*
 3/448 G.F. heeft hier: *hare dient ist wijf of man*

Codicologische en paleografische aantekeningen (*)

- 1/210 Boven de slot *-e* van *gebure* werd in het handschrift het verkortingstreepje uitgekrast.
 1/240 In het handschrift staat er een overtollige *d* i.p.v. [*.*] die waarschijnlijk de eerste letter van het op *na* volgende *die* is dat de kopiist te vroeg begon te schrijven.
 2/2118 *van siecheiden* werd in het handschrift doorgehaald.
 2/2143 In het handschrift staat er *heves* i.p.v. [...], maar dit is grammaticaal niet correct. De fout moet zitten in *heves*, dat niet anders dan teveel kan zijn. Het is namelijk niet mogelijk om *geloves* in *gelovet* te veranderen, aangezien *geloves* door het rijm gedekt is. Het is geen bezwaar dat men hier de tegenwoordige i.p.v. de verleden tijd krijgt wanneer men *heves* weglaat.
 3/431 *achte lanc* i.p.v. *lanc achte* omdat de kopiist deze fout reeds verbeterde door met een teken de plaats van *achte* in het vers aan te duiden